

WERK EN WELVAART VAN MORGEN

Inhoudsopgave

Zinvolle participatie	5
Werk en welvaart	6
Kerken en werkloosheid	9
Perspectief van het goede leven	12
Cijfers	14
Ervaringen	
ds. Dick Couvée	16
ds. Ruben van Zwieten	17
Stemmen uit de kerk	18
≈ <i>Bij twijfel</i>	21
Citaten	22
Europese kerken over crisis	24
Robotisering	26
≈ <i>Om rechtvaardigheid</i>	27
Bruto Binnenlands Product	28
Mondiale blik	29
Armoede als signaal	30
≈ <i>Wij bidden u</i>	32

Zinvolle participatie

christelijke visie

Wanneer je werkloos wordt, lijkt je participatie aan de samenleving tot nul gereduceerd te worden. Het heeft alles te maken met de grote betekenis die we in onze samenleving toekennen aan betaald werk. Vreemd eigenlijk wanneer je bedenkt dat er in de participatiesamenleving waarin we ons bevinden een enorme behoefte is aan de inzet van burgers in mantelzorg en vrijwilligerswerk.

Tegen deze achtergrond heeft begin dit jaar de directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau, Kim Putters, in het Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken (2015-4) een aantal fundamentele vragen gesteld bij de huidige overwaardering van betaald werk. In de eerste plaats of er wel voor iedereen betaald werk kan zijn de komende jaren, gezien de blijvende werkloosheid? In de tweede plaats wat we onder 'zinnig werk' verstaan en hoe we dat waarderen? En in de derde plaats of we het combineren van betaald en onbetaald werk niet veel meer moeten accepteren? Het gaat volgens Putters ten diepste om de vraag wat 'zinvolle participatie' is, zinvol zowel voor mensen zelf als voor het grotere verband van de samenleving.

Hiermee is ook de vraag aan de orde met het oog waarop die participatie plaats vindt en wat we daarbij onder welvaart of 'het goede leven' verstaan. Het zijn vragen die velen op het moment bezighouden. Met deze publicatie leveren ook de kerken een bijdrage aan de discussie.

Vanuit een christelijke visie op werk gaat het om een brede betekenis daarvan: betaald én onbetaald. We geloven dat God ons capaciteiten en mogelijkheden aanreikt. We mogen die gaven gebruiken om het leven verder te ontplooiën, om naar al onze mogelijkheden op te bloeien 'voor Gods aangezicht'. We leiden de waarde van mensen daarbij niet af van hun bijdrage aan het Bruto Binnenlands Product. We spreken dus niet alleen over 'zinvolle participatie' in termen van betaald werk. We waarderen participatie breder en denken daarbij ook aan de inzet in huishoudelijk werk, onbetaalde zorgarbeid en vrijwilligerswerk. Vraag daarbij is wel hoe je dat financiert en organiseert. De kerken hechten aan een maatschappelijk debat waarin de combinatie van betaald en onbetaald werk verder wordt uitgewerkt, opdat mensen in een situatie van baanloosheid zich niet maatschappelijk afgeschreven voelen.

Werk en welvaart

vanuit de traditie

Het nadenken over werk en welvaart heeft een lange geschiedenis in de christelijke traditie. In vogelvlucht werpen we er een blik op. De economische wetenschap, momenteel zo bepalend voor ons wat de betekenis van werk en welvaart betreft, heeft zijn wortels ook in die traditie.

Voor een kerkelijk denken met gezag over de economie (de huishouding van de samenleving) moeten we terug naar premoderne tijden. Georiënteerd op Aristoteles sprak men van het juiste beheer van de huishouding. Zonder juiste begrenzing zou de economie 'eindeloos' worden en ontsporen in een stuurloos proces dat de samenleving aan zou vreten en ontbinden. De economische sfeer werd daarbij beschouwd als ondergeschikt aan de politieke.

Thomas

Thomas van Aquino (1225-1274) schreef een van de meest uitgewerkte visies op werk. Hij voorzag drie functies: het voorkomen van ledigheid; het bedwingen van het lichaam; en het verschaffen van voedsel. Werk stond in dienst van boetedoening en van de verwerving van wat nodig was. De noodzaak werk te verrichten gold vooral de

onderkant van de samenleving. Lichamelijk werk werd laag gewaardeerd. Een meer positieve waardering van werk met een vervlechting van werken, rusten en bezinnen, zoals verwoord door Aurelius Augustinus (354-430), Benedictus van Nursia (480-543) en Franciscus van Assisi (1181/2-1226), kende men wel maar voerde niet de boventoon.

Naast de rol van werk erkende men de rol van grond, maar er was geen oog voor de rol van kapitaal als mogelijke productiefactor en de betekenis van rente daarbij. Voor de scholastici was geld een dood iets, dat zich niet kon vermenigvuldigen. Rente werd beschouwd als iets tegennatuurlijks dat verboden werd.

Johannes Calvijn (1509-1564) was onder de theologen de eerste die de economische logica van kapitaal als productiefactor (in de betekenis van werkkapitaal) inzag. Rente was daarbij meedelen in de winst gemaakt met de investering en premie voor het risico over de investering. Het ging dan wel om rente over een productief krediet. In zijn ogen betrof het renteverbod in het Oude Testament vooral rente over consumptief

krediet, waarbij het misbruik van de medemens op de loer lag.

Calvijn

De christelijke visie op werk zoals die door Calvijn verwoord werd, erkende het belang van werk als horend bij de menselijke bestemming. Werk werd daarbij nadrukkelijk in het perspectief geplaatst van een leven in dienst van God en de naaste. Van daaruit was er zowel sprake van een recht op als een plicht tot werk in de brede betekenis van dienst aan God en de naaste. Met zijn positieve visie op werk hernam Calvijn eerdere gedachten uit de traditie.

Calvijns visie leidde globaal gezien tot twee belangrijke consequenties voor het maatschappelijke en economische handelen. In de eerste plaats werd het economische leven gewaardeerd als een bezig-zijn voor het aangezicht van God. Daarnaast erkende Calvijn dat God in de schepping mogelijkheden van technische en economische ontwikkeling had gelegd, die benut mochten worden. Economische ontwikkeling werd daarmee positief gewaardeerd.

Van het calvinisme ging weliswaar een stimulerende invloed uit op een verdere ontsluiting van het economische leven, maar in het calvinisme werd dit oorspronkelijk sterk genormeerd. Calvijn beschouwde economie als een intercommunicatie van goederen en diensten, waarbij de kwaliteit van de gemeenschap voorop stond. Na Calvijn werden in de loop van de tijd de middelen van markt en geld steeds meer doelen en lijkt de normering zich daarbij aan te passen.

In de geschiedenis van het economisch denken is er een heel debat geweest over het normatieve dan wel neutrale karakter van de economie. De voorstanders van het laatste hebben het pleit in meerderheid gewonnen. Het heeft geleid tot een ontwikkeling waarbij de economie zich meer en meer eigenstandig ontwikkeld heeft. Deze zogenaamde standaard economie beperkt zich zogezegd zonder waardeoordeel tot een efficiënt gebruik van de beschikbare middelen in relatie tot behoeften, overigens zonder die laatste in de discussie te betrekken en zonder het onderscheid te maken tussen noden en wensen. De economie onthoudt zich zo weliswaar van elk oordeel, maar

behoeften waar geen koopkracht achter zit tellen niet mee.

Vanaf de jaren tachtig van de vorige eeuw tot nu toe is discussie hierover steeds weer op gezaghebbende en vasthoudende wijze aangezwengeld door de Indiase econoom en Nobelprijswinnaar Amartya Sen (1933). Hij pleit voor een welvaartsbegrip dat betiteld kan worden als 'human flourishing'. Economie moet zich volgens Sen richten op het doen opbloeien van menselijke capaciteiten en mogelijkheden.

Franciscus

In de recente encycliek *Laudato Si'* van paus Franciscus wordt de betekenis van werk en welvaart beschouwd vanuit een perspectief dat sterk affiniteit lijkt te vertonen met het welvaartsbegrip van 'human flourishing' van Sen. Paus Franciscus spreekt van de vrijheid en verantwoordelijkheid van de mens die zichzelf als een deel van de wereld beschouwt en in die hoedanigheid de eigen capaciteiten heeft te gebruiken en de mogelijkheden van de wereld en van zichzelf heeft te ontwikkelen. In samenhang met de kwetsbaarheid van de wereld betekent dit volgens paus Franciscus dat we in het kader van wat hij een 'integrale ecologie' noemt, een eind hebben te maken aan de moderne mythe van onbegrensde materiële vooruitgang.

De paus pleit voor een welvaartsbegrip dat ons uitnodigt om op andere manieren de

betekenis van economie en vooruitgang te verstaan, juist ook in de wijze waarop deze begrippen de kaders vormen voor de betekenis van werk. Paus Franciscus geeft werk nadrukkelijk een plaats in het kader van de integrale ecologie die hem in de encycliek voor ogen staat. Dat wil zeggen een ecologie die tal van dimensies, waaronder de sociale, insluit in de zorg voor de ons omringende schepping; in de woorden van de encycliek 'de zorg voor het gemeenschappelijke huis'. In de christelijke traditie heeft men volgens Paus Franciscus vanaf het vroege begin de vervlechting gezocht van bezinning en werk. Op grond van deze vervlechting is er sprake van werk als een domein voor veelvormige persoonlijke ontwikkeling, waarin een veelheid aan dimensies van het leven meespeelt. Bij werk in deze brede betekenis gaat het om veel meer dan de beperkte belangen van ondernemingen en een volgens de paus discutabele economische rationaliteit die werk reduceert tot een kostenpost.

In deze brede betekenis is werk volgens paus Franciscus een onmisbaar onderdeel van het menselijk leven, dat als een weg van groei, menselijke ontwikkeling en persoonlijke verwezenlijking, de mogelijkheid van een waardig leven behelst. Werk in deze betekenis stelt eisen aan de economie, namelijk een economie die een creatieve verscheidenheid aan goederen en diensten mogelijk maakt.

Kerken en werkloosheid

mogelijkheden en initiatieven

De verwachting is dat de werkloosheid de komende jaren maar langzaam afneemt. Vooral voor 55-plussers is het lastig om werk te vinden, terwijl veel jongeren in tijdelijke banen terechtkomen. Kerken kunnen het probleem van werkloosheid voor mensen niet oplossen, maar ze kunnen er wel aandacht aan besteden en de problematiek van werkloosheid onderkennen en bespreekbaar maken. In de samenhang van pastoraat, diaconaat, liturgie, prediking en vorming en toerusting is heel de mens in het geding: persoonlijk én maatschappelijk, spiritueel én materieel. Een compleet programma voor wat een lokale kerk kan doen en dat overal toepasbaar is, is niet te geven. De realisering van een en ander hangt af van mogelijkheden van lokale kerken ter plekke. We geven kort een overzicht om op ideeën te brengen. Voor uitgebreidere informatie zie de website van de Raad van Kerken: www.raadvankerken.nl onder het kopje 'samenleving'.

Om te beginnen een aantal vooropmerkingen. Een belangrijk aandachtspunt is de mogelijke 'onzichtbaarheid' van de thematiek voor kerken. Ook al is in deze tijd van de nasleep van een economische crisis

werkloosheid een gangbaar fenomeen, vanzelfsprekend is het allerm minst dat mensen het er uit zichzelf over hebben dat ze werkloos zijn. Een voorname oorzaak kan zijn dat mensen liever niet bekend staan als werkloos. Dit 'onderduikgedrag' kan te maken hebben met verwachte negatieve vooroordelen over werkloosheid, maar ook met een daarmee samenhangend negatief zelfbeeld. Men voldoet nu eenmaal niet aan het ideale maatschappelijke plaatje. Deze belevingskant kan het zoeken van het isolement en daarmee van de 'onzichtbaarheid' versterken.

Het verschil met het ervaren van verlies op andere terreinen, bijvoorbeeld het verlies van een dierbare, is in het geval van werkloosheid de sterke ervaring van het verlies aan maatschappelijke betekenis. Dat kan zich daarin uiten dat mensen het gevoel hebben dat ze 'aan de kant staan' en 'niet meer meetellen'. Een andere oorzaak kan zijn dat het idee bij werkloze mensen en hun omgeving bestaat, dat kerken er toch niets aan kunnen doen. Dat idee is een rem om er over te praten, juist ook in het contact met mensen van de kerk.

Om deze 'onzichtbaarheid' te doorbreken is het zaak om de waarneming van werkloosheid bij kerken te versterken. Dat kan door de plaatselijke en landelijke werkloosheidsproblematiek te inventariseren. Informatie voor deze inventarisatie kan worden ingewonnen via de burgerlijke gemeente, het lokale of regionale UWV (Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen), vakbonden en plaatselijke, regionale, provinciale en landelijke media. In het kader van een inventarisatie is het ook belangrijk om pastoraal en diaconaal werkenden te stimuleren om er in contacten alert op te zijn of en hoe werkloosheid ergens een rol speelt.

Vooraf is het ook zaak om een aantal praktische richtlijnen ter harte te nemen die in de loop der jaren in kerkelijke kring ten aanzien van de aanpak van werkloosheid gerijpt zijn:

1. Ga niets organiseren voordat bekend is wat er lokaal al is of is geprobeerd door anderen.
2. Ga na welke bestaande initiatieven de lokale kerk kan en wil ondersteunen of aanvullen.
3. Kijk of er lokaal iets ontbreekt.
4. Daarna komt pas de vraag of men zelf initiatieven kan ondernemen.
5. Tot slot: probeer werkloze mensen zelf te betrekken bij het ontwikkelen van initiatieven. Een initiatief dat van meet af aan (mede)gedragen wordt door werklozen en aansluit bij hun behoeften, werkt beter dan iets bij hen te dropen.

Vervolgens komen de kerkeigen taken aan de orde. In het pastoraat gaat het er om een luisterend oor te zijn voor mensen en hun partners en kinderen, die getroffen

worden door werkloosheid. Het is belangrijk dat de verhalen voluit verteld en gehoord worden. Een aandachtspunt is ook de dreiging van baanverlies waar mensen onder kunnen leiden.

In het diaconaat gaat het om het onderkennen van de maatschappelijke situatie van mensen die werkloos zijn. Ook daarin is het belangrijk om een luisterend oor te zijn, maar ook om er alert op te zijn of er sprake is van verarming en verschuldiging. In dat geval kunnen diakenen fungeren als wegwijzer naar instanties als bijvoorbeeld bijzondere bijstand, schuldhulpverlening en voedselbank.

Een diaconale mogelijkheid is het opzetten van netwerkinitiatieven. In allerlei varianten zijn ze de afgelopen jaren ontplooid: van werkcafé, weeweecafé tot jobhulpmaatje en van diaconaal sollicitatieplatform tot kerkelijke vacaturebank. Er zijn daarbij kerken die vooral de eigen kerkelijke doelgroep op het oog hebben, maar er zijn er ook die zich breed op de lokale samenleving richten. De initiatieven variëren van ontmoetingsplekken waar informatie en ervaringen worden uitgewisseld tot plekken waar vaardigheden met het oog op het vinden van werk worden aangeboden en opgedaan.

Een andere insteek is die van betrokkenheid op de maatschappelijke en politieke aandacht voor de huidige werkloosheidsproblematiek. Hoe gaat de lokale overheid, politieke partijen, vakbonden en andere maatschappelijke organisaties met de problematiek om? Kan en wil de kerk een rol spelen in het debat en kan en wil ze bondgenoot of medespeler zijn bij maatregelen?

In kerkdiensten kan in liturgie, prediking en gebeden aandacht gegeven worden aan werkloosheid. Naast geïntegreerde aandacht in kerkdiensten kan dat ook om meer thematische diensten gaan. Voor een brede herkenbaarheid is het goed om die diensten voor te bereiden met mensen die in verschillende situaties met werkloosheid geconfronteerd worden.

In het kader van het vormings- en toerustingsprogramma kan aandacht geschonken worden aan achtergronden van de economische crisis en van werkloosheid. Om de dagelijkse leefwereld dichtbij te houden kunnen gesprekken ermee beginnen dat mensen hun eigen verhaal over hun werk vertellen of over hoe ze hun werk verloren hebben. Aandacht voor deze thematiek in het V&T-programma biedt de gelegenheid om in kerken tot een bredere bekendheid te komen met werk en werkloosheid en kan

ook de eerder genoemde 'onzichtbaarheid' van werkloosheid verminderen en de waarneming ervan versterken.

Door in alle dimensies van het kerkenwerk zo aandacht te schenken aan werkloosheid, kan het een onderwerp worden dat er 'gewoon' bij hoort, en 'gewoon' aan de orde kan komen. Een kerkelijke aanpak kan daarbij gericht zijn: op het ondersteunen van mensen in hun zoektocht naar werk; maar ook op het onderkennen van de situatie dat er op het moment voor velen gewoon geen betaald werk is; én op het positief waarderen van onbetaalde zorgarbeid en vrijwilligerswerk. Want vanuit de overtuiging dat er van God uit gezien geen 'inactieven' zijn, is de belangrijke opdracht voor kerken ook om de boodschap uit te zenden dat volwaardige maatschappelijke participatie vanuit een gelovig oogpunt niet samenvalt met het hebben van betaald werk.

Perspectief van het goede leven

waardigheid en rechtvaardigheid, barmhartigheid en solidariteit

Sinds 1891, het jaar dat paus Leo XIII de encycliek *Rerum Novarum* publiceerde, heeft het moderne katholiek sociaal denken vorm gekregen. Binnen dat denken zijn een aantal basisbegrippen ontwikkeld rond een rechtvaardige samenleving en het goede leven. Aan het einde van de 19de eeuw reageerde de Kerk op de sociale gevolgen van de Industriële Revolutie. Veel arbeiders moesten leven in erbarmelijke omstandigheden.

Dé sociale kwestie van dat moment vormde de strijd tussen kapitaal en arbeid. Paus Leo riep op om de waardigheid van de arbeider te respecteren. Want ieder mens is een schepsel Gods. Wie het schepsel schendt, schendt ook de Schepper. Waardigheid is zo een van de kernbegrippen van het katholiek denken over het goede leven.

Dat geldt ook voor de notie van personalisme. Ieder mens is een unieke persoon en komt als sociaal wezen tot uitbloei in verbondenheid met anderen. Juist door zinvolle arbeid, die een bijdrage levert aan de opbouw van onze samenleving, kan iedere mens zich verwerkelijken. Als relationeel wezen is de mens geroepen tot solidariteit. Het gaat om naastenliefde op microniveau

en om rechtvaardige verhoudingen op macroniveau. Ik denk dan concreet aan een rechtvaardige verdeling van de welvaart. Maar ook aan een solidariteit tussen mensen met betaald werk en mensen zonder betaalde baan. Uiteindelijk heeft iedereen recht op bestaanszekerheid en een fatsoenlijk leven. Als mensen alleen hun eigenbelang of hun deelbelang zouden behartigen is het waarschijnlijk dat al heel snel het recht van de sterkste zegeviert. Vanuit de katholieke visie op het goede leven is het belangrijk om naast het eigenbelang ook het *bonum commune*, het algemeen belang in het oog te houden.

Tenslotte noem ik de notie van de subsidia-riteit. Dit beginsel impliceert dat de verantwoordelijkheid daar wordt gelegd waar deze ook gedragen kan worden. Ieder mens moet in de samenleving kunnen participeren.

Een eeuw geleden vormde de botsing tussen kapitaal en arbeid dé sociale kwestie. In zijn sociale encycliek *Laudato Si'* (juni 2015) heeft paus Franciscus integrale ecologie als de nieuwe sociale kwestie geformuleerd. De paus heeft vanaf het begin van zijn pontificaat veel aandacht voor de grote noden, zoals het vluchtelingenvraagstuk, van onze

tijd. In zijn encycliciek verbindt hij wereldwijde sociale gerechtigheid met een goed beheer van moeder aarde. Nog steeds moeten bijna een miljard mensen op deze aarde het mees minimale ontberen. Zij delen niet in de goederen van onze aarde. Tegelijkertijd dreigen wij onze wereld te vervuilen. De opwarming van het klimaat kan ertoe leiden dat grote delen van de aarde onbewoonbaar worden. De paus spreekt met zijn oproep tot globale sociale gerechtigheid en ecologische bekering niet alleen katholieken aan maar ook andere christenen, andersgelovigen en uiteindelijk alle mensen van goede wil. Feitelijk pleit de paus ervoor om alle gelovige en spirituele krachten te bundelen om zo wereldwijd de welvaart van deze wereld eerlijker te verdelen en de waardigheid van iedere mens recht te doen. De paus beseft dat welvaart in de brede zin van het woord alles te maken heeft met het ecologisch draagvermogen van onze wereld en een vitaal ecologisch systeem. Welvaart heeft alles te maken met voldoende drinkwater, schone lucht en veilig voedsel. Paus Franciscus vraagt om de globalisering van de onverschilligheid te beantwoorden met een globalisering van barmhartigheid en solidariteit.

Ondertussen geeft het thema werk en welvaart in een globaliserende wereld in Nederland de nodige zorgen. Na de Tweede Wereldoorlog hebben de dominante politieke partijen en de sociale partners het Rijnlandse model gestalte gegeven. Bestaanszekerheid voor alle burgers vormde daarbij een belangrijk uitgangspunt. De versnelde globalisering, mede door de digitale revolutie, dreigt te leiden tot een nieuwe tweedeling van de samenleving. Naast succesvolle kosmopolieten zien wij een groeiende groep mensen vol onbehagen en onzekerheid. De afslanking van de verzorgingsstaat dreigt de bestaanszekerheid aan te tasten. Economen voorzien een blijvende beperkte groei van de economie. Wij zien een hardnekkige werkloosheid en een snelle groei van tijdelijke en onzekere banen. Overheid, werkgevers en werknemers hebben een belangrijke verantwoordelijkheid om antwoorden te vinden op de nieuwe uitdagingen. Er staat veel op het spel. Het gaat om een nieuwe invulling van werk en welvaart; om het behoud van sociale cohesie en solidariteit. Uiteindelijk gaat het om het behoud van een cultuur van vertrouwen.

Mgr. dr. Gerard de Korte

werkloosheid: met name jongeren de dupe

In Nederland wonen 12,7 miljoen mensen van 15 tot 75 jaar. Hiervan had er in maart 65,5 procent betaald werk, ruim 8,3 miljoen mensen. Het gaat om bijna 4,5 miljoen mannen en 3,9 miljoen vrouwen. Aldus het Centraal Bureau voor de Statistiek. De overige 4,4 miljoen mensen van 15 tot 75 jaar hebben geen betaald werk. Hiervan zijn er 574.000 werkloos en 3,8 miljoen mensen zijn niet op zoek of niet direct beschikbaar voor werk. In deze laatste groep zijn vrouwen met 2,2 miljoen in de meerderheid.

Winkelpersoneel en jeugd

Er zijn in Nederland circa 574.000 werkelozen. Maar niet allen krijgen een WW-uitkering. Het UWV telde eind maart 470.000 lopende WW-uitkeringen. Vooral het aantal mensen dat in een grootwinkelbedrijf werkt, meldt zich de laatste tijd voor een uitkering. De stijging houdt verband met het faillissement van een aantal grote winkelketens. Een daling was er onder meer vanuit de sectoren onderwijs en landbouw.

De werkloosheid nam in de periode 2008-2014 in Nederland toe. Terwijl in 2008 3,7 procent van de Nederlandse beroepsbevolking werkloos was, stond de teller eind 2015 op 6,6 procent.

De werkloosheid bedroeg begin dit jaar 6,4 procent. Vooral de werkloosheid onder jongeren is groot. Het steeg de afgelopen maanden tot 11,4 procent. Bij 25- tot 45-jarigen daalt de werkloosheid enigszins. In maart was 4,9 procent werkloos.

Europa

In Nederland zijn veel werkelozen jonger dan 25 jaar. In andere Europese landen zijn de cijfers nog onrustbarer. De jeugdwerkloosheid in de EU was in 2014 ongeveer twee keer zo hoog als de werkloosheid onder de gehele beroepsbevolking. In landen als Spanje en Griekenland is de situatie dramatisch. In deze zuidelijke landen is de helft van de jongeren werkloos, ze lopen geen stage en ze studeren niet. Duitsland heeft een jeugdwerkloosheid van slechts 7,7 procent, terwijl dat percentage in Spanje ligt op 53,2 procent.

Voordat in 2008 de stijging inzette, lag de jongerenwerkloosheid in Nederland op 8,6 procent. In 2013 was dat cijfer gestegen tot percentages (afhankelijk van het seizoen) tussen de 11 en de 13 procent (ten opzichte van gemiddeld 23 procent in de gehele EU). Met name de werkloosheid onder jongeren

met een niet-westerse achtergrond en onder jongeren zonder de juiste opleiding is hoog in Nederland. In Nederland gaat het om ongeveer 160.000 jongeren. De Europese Unie probeert met gerichte subsidies de jeugdwerkloosheid terug te dringen.

Nieuwe banen

Het is niet alleen kommer en kwel met de baanontwikkeling. Er ontstaan ook nieuwe banen. Het blad management team schreef

er onlangs over: 'Robotisering en automatisering is overal. Accountant en verzekeraar zijn beroepen die onder druk staan door de opkomst van machines.' Maar er zijn ook nieuwe banen, aldus het blad. Men noemde de volgende tien: cyber security-experts, virtual reality- en internet of things-ontwikkelaar, data scientist, gezondheidszorg, digital marketing and design, logistiek management, human resources, losse klussen (de gig economy), leraren, koks.

Ploeteren

Ervar

ds. Dick Couvée

Sinds 2008 is Dick Couvée (1954) predikant van het protestantse diaconale centrum de Pauluskerk in Rotterdam. Couvée stamt uit een domineesgeslacht, maar werd pas na zijn veertigste predikant. Hij studeerde volkerenrecht en werkte op het ministerie van Verkeer en Waterstaat. In een interview met Volzin (augustus 2014) zegt hij in Den Haag eind jaren tachtig en begin jaren negentig van de vorige eeuw een neoliberaale revolutie te hebben zien plaatsvinden, woningbouwcorporaties en banken raakten de weg kwijt. Het riep bij Couvée Bijbelse noties op van God en mammon. Tegelijk zag hij dat veel kerken zich missionair noemden, maar daarmee nog geen aansluiting wisten te vinden bij groepen in de samenleving die als perspectiefloos dreigen te worden weggezet. In die tijd is hij naast zijn werk theologie gaan studeren en daarna predikant geworden.

In 1998 begon hij als predikant in een Vinex-wijk in Barendrecht. Van 2003 tot 2008 was hij predikant van de Nederlandse Protestantse Gemeenschap in Luxemburg. Zo'n gemeente vormt volgens Couvée welis-

waar een groot verschil met de Pauluskerk, maar je moet ze niet tegen elkaar uitspelen. De voorkeur van de God van de Bijbel voor mensen die het niet redden, is overduidelijk. Maar dat gebeurt nooit zonder de oproep tot betrokkenheid aan mensen die zogenaamd geslaagd zijn.

In 2013 is het nieuwe gebouw van de Pauluskerk geopend. Er is een restaurant waar mensen van allerlei slag elkaar kunnen ontmoeten. In een apart zaaltje is het Kerkcafé waar mensen over de obstakels in hun leven praten. Verderop zijn de kamers van de hulpdiensten: medische dienst, vluchtelingeninloopspreekuur, maatschappelijk werk en het diaconaal spreekuur van Couvée zelf. Nieuw is het sociaal-cultureel podium Pauluskerk Nieuwe grond voor en door bezoekers. Het is een poging om gemarginaliseerden en kansrijken op creatieve wijze met elkaar in contact te brengen. Rotterdam is een stad waar de werkloosheid hoog is en de verarming groot. Steeds meer mensen houden er volgens Couvée het hoofd niet boven water, zelfs als ze werk hebben. Medio 2015 is het symposium 'Rotterdam ondersteboven! Naar een economie voor ons allen' georganiseerd. Het liet zien wat er aan de hand is, maar wees ook op alternatieven, op andere manieren van werken, waarin werk veel meer inhoudt dan geld verdienen alleen.

ingen

ds. Ruben van Zwieten

In 2012 richtte predikant en ondernemer ds. Ruben van Zwieten (1983) stichting De Nieuwe Poort op, een huis voor ontmoeting en inspiratie op de Amsterdamse Zuidas. Nadat hij het gymnasium had afgerond, koos Van Zwieten voor de studie theologie. Tijdens zijn studententijd in Leiden was hij een jaar preses van studentenvereniging Minerva. Hierna vervulde hij een functie bij de Rabobank. In 2007 begon hij aan de predikantenopleiding.

In een interview met Trouw (22-2-16) vertelt Van Zwieten over wat hem met de samenvoeging tussen het zakenleven en zingeving voor ogen staat. Bij een vorm als bijvoorbeeld het programma 'De Tafel van Twaalf' verdiepen de gasten zich tijdens een uitgebreid diner, in twaalf groepen van ieder twaalf mensen, in een 'oude bron'. Onder leiding van een theoloog of filosoof en een gespreksleider wordt een actueel thema als bijvoorbeeld 'nationaal of internationaal?' benaderd vanuit een bijbels of filosofisch perspectief. Bij dit thema was de naam Abraham de invalshoek. Zijn naam betekent 'vader van alle volkeren' en tegelijk is hij vader van Israël dat zich met zijn naam apart zet. Die spanning vinden we volgens Van Zwieten in de actualiteit terug binnen één wereld, één Europa en binnen de eenheid van ons land. Want binnen die eenheden zijn allerlei verschillen tot kloven uitgegroeid.

Musiceren

Wat het volgens Van Zwieten oplevert is dat bankiers, juristen, mensen van de overheid en consultants op een andere manier naar de toekomst kijken. Ze krijgen vragen voorgeschiedt die ze zich anders nooit zouden stellen. Het gaat om het lezen van de tijdgeest, dat verbinden met je persoonlijke levensverhaal en de keuzes in je werk.

Het idee voor De Nieuwe Poort ontstond tijdens Van Zwietens predikantenopleiding. Hij ziet De Nieuwe Poort als 'de hervorming van de kerk'. Razendsnel ziet hij kerken verdwijnen en daarmee gemeenschapshuizen wegvallen. Met De Nieuwe Poort Amsterdam en een nieuwe vestiging in Rotterdam, in het Groothandelsgebouw aan het Weena, gaat het om ontmoeting en inspiratie. Er werken asielzoekers, drop-outs, jongeren van het ROC en ex-gedetineerden. Als je in deze ontmoetingshuizen eet, ontmoet je deze mensen en sta je van aangezicht tot aangezicht met hen in contact. Bovendien steun je hen én het ontmoetingshuis.

Stemmen uit de kerk

De arbeidsmarkt is in beweging. Het aantal zzp-ers groeit. Mensen moeten langer doorwerken. Tegelijk blijft er een grote groep van een half miljoen mensen die geen werk hebben. Komen de kerken dat in hun werk tegen? Trinus Hoekstra voert daarover een gesprek met vier leden van de Raad van Kerken.

In het begin is het even zoeken. 'We hebben vooral oudere gemeenteleden in de kerk', zegt iemand eerlijk, die daarmee aangeeft dat het thema 'werk' weinig op de agenda staat. 'Het is niet het onderwerp waar we nou veel over praten onder elkaar', zegt een ander. Trinus Hoekstra brengt er wat prikkeling in. 'Ook oudere gemeenteleden praten toch wel over de toekomst van hun kleinkinderen?' En: 'Kim Putters toont de paradox als je enerzijds praat over een participatiesamenleving en anderzijds mensen dwingt als tweeverdieners zoveel tijd aan werk te besteden dat er voor mantelzorg geen tijd over blijft.'

Pastoor Arjen Bultsma van de Rooms-Katholieke Kerk wijst erop dat er allerlei vragen door elkaar spelen: 'Of je al die ontwikkelingen onder één noemer kunt zetten, is de vraag. Dat mensen langer doorwerken heeft minder te maken met de vragen van de bedrijven, en meer met het betaalbaar houden van de pensioenen. De overheid gaat daarin als werkgever zelf voorop. Door mensen langer te laten werken, spreken ze minder het opgebouwde pensioen aan.'

Hoekstra knikt begrijpend: 'Als we ons dan proberen te richten op het werk zelf en hoe wij als mensen betrokken bij de kerk dat waarderen....'

Waardering

Drs. Jeannette Galjaard, diaken van de Protestantse Kerk: 'Het is de vraag wat mensen het belangrijkste vinden in hun werk. Dat is veelal niet hun salaris. Het is de waardering die ze krijgen.'

Ds. Wim Altink, voorzitter van de Zevendedagsadventisten: 'Arbeid is meer dan het werk op zichzelf. Je moet als werknemer ook je rust kennen. Dat komt naar voren in het scheppingsverhaal. En ook in de tien woorden. Arbeid blijft gekoppeld aan de rustdag. Als je je dat realiseert, gaat het niet alleen om de pecunia. Er is balans in de Schrift tussen werk en rust. Vanuit de rust ga je ook anders met mensen om en met de natuur. De kerk kan met dit inzicht een enorme bonus aanbieden op wat er elders in de samenleving wordt gezegd.'

Ds. Jannie Nijwening, doopsgezind predikant: 'Als het alleen om geld gaat in het werk, gaat het ontzettend mis. Dan verliezen we ons in bureaucratisering en stress. Je hoort van mensen in allerlei beroepen dat ze het moeilijk vinden om door te gaan; leraren, artsen, fysiotherapeuten. Ze zijn voortdurend bezig met alles om het werk heen, maar de mens zelf dreigt buiten beeld te geraken.'

Ds. Wim Altink: 'We moeten een beeld neerzetten dat ook mantelzorg waardevol is.'

Taal

Als de kerk zich uitspreekt over dit soort zaken zal ze zich bewust moeten zijn van haar eigen taalgebruik. Pastoor Arjen Bultsma: 'We zullen in gesprek met de samenleving nog wel goed naar onze taal moeten kij-

ken. We zeggen in de sociale leer van onze kerk dat het niet alleen om betaalde arbeid gaat. Maar buiten de kerk gaat het wel altijd over de cao. We zullen moeten zoeken naar woorden die aangeven wat we bedoelen en die de mensen buiten de kerk verstaan.'

Pastoor Arjen Bultsma vindt het belangrijk dat mensen hierin samen optrekken. 'Je leeft altijd samen. Je hebt bekommernis voor elkaar. In *Laudato Si'* wordt de samenleving letterlijk 'ons gezamenlijke huis' genoemd.'

Drs. Jeannette Galjaard: 'Als we spreken over het semantische taalveld, moeten we het begrip welvaart koppelen aan het begrip welzijn. Die twee liggen dicht bij elkaar.'

Pastoor Arjen Bultsma: 'De econoom John Maynard Keynes had ooit het idee dat we een paar dagen zouden werken en dat we daarna naar buiten zouden kunnen gaan om ons welzijn te zoeken. Dan was er tijd voor ontmoeting. Maar zover is het nooit gekomen. Het gaat naar mijn idee dan ook om de vraag wie we de eerste eer geven. Aan onze eigen persoon, aan onze leaseauto, een grote kantoorruimte met een eigen kamer, of dat we werken voor God. Ik zou het werk graag willen zien als een dienst aan God, als godsdienst. En dat staat dan ook nooit los van mensen.'

Ds. Wim Altink: 'Ik vind het goed om zo dynamisch naar de godsdienst te kijken. Als God de creator is, mogen wij als beelddraggers ook onze creativiteit gebruiken. Als we scheppend bezig zijn, overstijgt onze inzet het aantal werkuren.'

Pastoor Arjen Bultsma: 'Het begint dan niet bij jezelf, maar bij God. Hij is als eerste Schepper.'

Kwetsbaarheid

Kerken zullen uit de aard van hun identiteit oog proberen te hebben voor de kwetsbare kant van het leven. Ds. Jannie Nijwening: 'We moeten als kerk een ander verhaal durven vertellen. Het gaat over het mensbeeld. We dragen kwetsbaarheid met ons mee. Daarom moeten we voor elkaar willen instaan. Ik hoor van heel veel mensen dat ze zich onveilig voelen in hun werk, lijden aan stress. Alles in de samenleving draait om geld. Daardoor wordt veel plezier weggenomen. En als je er niet tegen kunt, burn out raakt, ligt het niet aan de samenleving, maar dan ligt het aan jou.'

Kan de kerk er iets tegenover stellen?

Ds. Wim Altink: 'Ik denk dat je in het pastoraat gesprekken kunt voeren waarbij je oog en oor hebt voor die kwetsbaarheid.'

Zouden we dat naar concrete maatregelen kunnen vertalen?

Ds. Jannie Nijwening: 'We zouden kunnen zoeken naar een samenleving waarin ieder een basisinkomen heeft. Dat mensen daarvan kunnen leven. En dat ze minder kunnen werken.'

Drs. Jeannette Galjaard: 'We kunnen stimuleringspremies instellen. Meer regelingen aanbrenge voor mantelzorgers, voor vrijwilligerswerk. Zoals we ze ooit hadden. Als je mensen begeleidde die met de Zonnebloem op vakantie wilden, kreeg je drie dagen cao-verlof.'

Ds. Wim Altink: 'We zouden kunnen beginnen de vrijwilligersbijdrage omhoog te laten gaan.'

Pastoor Arjen Bultsma: 'Maar met al die voorbeelden blijf je in termen van financiën spreken. Het is niet aan de kerken om een economisch systeem te ontwerpen. Het is een illusie te denken dat we zelf het Rijk realiseren. We kunnen de beginselen aanreiken. Je ziet op dit moment een verschuiving van een principle-based systeem naar een rule-based systeem. Bij dat laatste heb je een checklist waarop je controleert. Bij het eerste gaat het om het hanteren van een principe, zoals bijvoorbeeld het subsidiariteitsbeginsel. Daar ben ik voor. Kerk en overheid kunnen elkaar in vertrouwen voeden.'

Bij twijfel

Wij zijn de eerste niet
die stil, maar woedend vrezen:
het is niet waar, dat koninkrijk
dat komt, het is een goed bedoeld,
begrijpelijk en vroom bedrog.
Wij zijn de eersten niet
die zuchten onder de geschiedenis:
één stroom van bloed, onafgebroken
series rampen, haat, geweld,
voortdurend vechten om te overleven,
en waarvoor, waarheen,
is er iemand die het antwoord weet?
Maar telkens weer kom ik U tegen,
op het spoor gezet door goede mensen,
betrouwbaar en eerlijk voor U,
en zij zijn U blijven vertrouwen,
in de donkere uren van hun leven
zijn zij de worsteling met U begonnen
en lieten U niet los, op hoop van zegen.
En telkens weer zie ik die ene mens
die eenzaam was en zelfs door U verlaten,
maar die U niet verliet, zijn vrienden hielp
en zei: Ik ben de waarheid en het leven
en wijs de weg naar God die liefde is.
Wij zijn de eersten niet,
wij laten U niet los
tenzij Ge ons zult zegenen.
Heer, ik geloof,
maar kom mijn ongeloof te hulp.

Niek Schuman

Citaten

Je moet de weide na jou achterlaten voor je weidegenoten,
op dezelfde manier als je haar zelf zou willen aantreffen.

Het is onjuist aan te nemen dat aan de noden van een ieder zal worden voldaan, en in het bijzonder aan de noden van de armen en de zwakken, als mensen voor zichzelf moeten zorgen. De positieve inzet voor solidariteit is onmisbaar.

Edward Dommen

De inspiratie in het werk wordt in sterke mate gevoerd doordat robuuste werkers contact maken met de (goddelijke) werkelijkheid. Zij hebben er weet van dat het leven gedragen wordt door 'God'. Dit impliciete of expliciete bewustzijn heeft grote gevolgen voor de wijze waarop zij in het leven staan en hun werk verrichten. Kortom, waar het transcendente deel wordt van het verhaal van mensen over hun gedrevenheid, ontstaan robuuste werkers, die zich gedreven inzetten, die genieten van successen, die eronder lijden wanneer zij tekortschieten of gemiste doelen niet halen.

Hein Blommesteijn en Frits Mertens

Ik zou graag enkele morele en spirituele uitdagingen willen aanreiken. En wel allereerst over de realiteit waarmee naties, gemeenschappen, families en mensen de markteconomie omarmen, en de cultuur en de waarden die daarmee gepaard gaan. Ondertussen hebben slechts enkele mensen toegang tot de weelde. Zij exploiteren de aarde. Zij vernietigen de aarde. Zij dehumaniseren allen die kwetsbaar zijn in sociale, economische en politieke zin, terwijl ze hun hebzucht verzadigen, en hun eigen visie van ontwikkeling uitdragen.

Agnes Abuom, voorzitter Wereldraad van Kerken

De toekomst zal en kan niet perfect zijn, evenmin als het verleden en het heden. Onze dochters en kleindochters zullen nieuwe uitdagingen onder ogen zien die we ons vandaag niet eens kunnen voorstellen. Maar ieder van ons kan helpen die toekomst voor te bereiden door te doen wat we kunnen om ons uit te spreken voor rechtvaardigheid en gelijkheid van vrouwenrechten en mensenrechten, om aan de goede kant van de geschiedenis te staan, wat dat ook mag kosten.

Hillary Rodham Clinton

Om welke maatschappij dan ook in stand te houden heb je de steun nodig van de grootste groep bewoners. Ik geloof dat de markt de beste inkomensverdeling schept. Maar wanneer de inkomensverdeling te scheef wordt, volgen er wezenlijke spanningen en valt daardoor de steun van de bevolking voor de vrijemarktsamenleving weg.

Alan Greenspan

Eind jaren negentig hebben Shell en de Raad van Kerken samen gesprekken gevoerd. In de uitgave vat men de posities van normen en waarden samen:

Shell

- sense of urgency
- lange termijn (10-30 jaar)
- sterk in hoe-vragen
- managen van risico's
- aanpassing bij mogelijkheden
- optimisme t.a.v. milieu/techniek
- winnen van marktaandeel
- economische groei als deel oplossing
- wereldeconomie harde voorwaarde
- goed presteren / de beste willen zijn

Kerken

- sense of eternity
- toekomst (= volgende generatie)
- sterk in waarom-vragen
- maatregelen nemen om risico's te mijden
- eindigheid van middelen
- pessimisme t.a.v. milieu / techniek
- winnen van de wereld
- economische groei als deel van probleem
- duurzaamheid harde voorwaarde
- iedereen mee willen laten doen

Beide: erkenning maatschappelijke verantwoordelijkheid.

Goed leven is leven zoals het bedóeld is. Sommige encyclieken en Bijbel-verhalen helpen mij daarbij, ze geven schitterende beelden. Bijvoorbeeld het beeld van de weidegenoot, de oorspronkelijke betekenis van het woord naaste. Weidegenoot geeft onmiddellijk een sociale en een ecologische context. Je moet de weide na jou achterlaten voor je weidegenoten, op dezelfde manier als je haar zelf zou willen aantreffen. Dat betekent in de praktijk respect voor zowel die naaste als voor de natuur.

Herman Wijffels

Is het echt redelijk dat iemands erfelijke aanleg door middel van een laag salaris wordt afgestraft of met een hoog salaris wordt beloond? Mensen met bruine ogen krijgen toch ook niet meer dan mensen met blauwe ogen? Zouden we mensen niet eerder moeten honoreren naar de mate waarin ze hun talenten – of dat er nu veel of weinig zijn – hebben ontwikkeld, in plaats van meer loon te betalen aan degenen die, zonder dat ze daar zelf iets aan hebben bijgedragen, met meer talenten gezegend werden?

Reinder Bruinsma, Kerk der Zevende-Dags Adventisten

Europese kerken over crisis

een ziel voor Europa

De CEC (Conferentie van Europese Kerken) heeft een brief geschreven met een analyse over de economie en de situatie in Europa. Het is een discussiestuk, waarop lidkerken en raden van kerken mogen reageren. De discussie wordt voortgezet richting de assemblee in 2018. Hieronder volgen enkele fragmenten uit de brief.

De EU heeft te maken met een monetaire crisis die al zo'n zeven jaar aanhoudt. De stevige onderhandelingen met Griekenland in de loop van 2015 laten de benaderingswijze zien van de eurozone. De euro veroorzaakt spanningen tussen de landen in plaats van landen met elkaar te verenigen. Een permanente oplossing is nog niet in zicht.

De Grieken staan voor een serieus dilemma: de situatie in hun land laat zien dat er geen serieus alternatief is dan het gehoorzamen van de regels van de monetaire unie. Het betekent dat democratische keuzes voor stemgerechtigden beperkt zijn.

In verschillende landen is het euroscepticisme gegroeid. Dat blijkt ook uit de resultaten van de referenda. Nogal wat Europese

lidstaten zijn getuige van een groeiende scheiding tussen de politieke elite die de Europese integratie steunen, en een groeiende groep van mensen die het vertrouwen in de elite zijn kwijtgeraakt. Zij zien de elite als technocraten die geen relatie met de realiteit meer hebben en die het besef van de oorspronkelijke idealen van de Europese grondleggers niet meer kennen.

In 1990 voelde de toenmalige president van de Europese Commissie Jacques Delors aan dat Europa een ziel nodig heeft. Kerken in Europa reflecteren sindsdien op de vraag wat dit zou kunnen betekenen en hoe de kerken daarin een bijdrage kunnen leveren. De waarden die Europa hebben gevormd – vrede, solidariteit, gelijkheid, eenheid in verscheidenheid, democratie, gerechtigheid, de waarde van wetgeving, mensenrechten, vrijheid en ecologische duurzaamheid – kunnen worden gezien als delen van de Europese ziel. Het verdrag van Lissabon, getekend in 2007, maakt ook duidelijk dat de Europese Unie op deze gedeelde waarden is gebaseerd. Lidkerken van de Conferentie van Europese Kerken (CEC) hebben het altijd als hun taak gezien deze waarden

te promoten in het publieke debat, zowel op Europees niveau als op nationaal niveau.

De kerken past een zekere bescheidenheid in de discussie over de waarden die Europa nodig heeft, als men zich realiseert welke dubbelzinnige rol de kerken de afgelopen 2000 jaar hebben gespeeld. Er is te veel gebeurd in de zin van kruisvaarten, oorlogen tussen aanhangers van religies, inquisitie, patriarchale structuren, vervolgingen van heksen, kolonisatie, slavenhandel en slavernij, racisme en fascisme.

Maar men moet zich tegelijkertijd realiseren dat de kerken ook een positieve rol hebben gespeeld in de Europese samenleving, onder meer via pastoraal en diaconaal werk, in het opzetten en onderhouden van gezondheidssystemen, ziekenhuizen, scholen en universiteiten. Kerken hebben soms ook een profetische rol gespeeld.

De intrinsieke waarde van elk mens is van fundamenteel belang voor de kerken. Deze waardering komt tot uitdrukking in het besef dat ieder menselijk wezen het beeld van God weerspiegelt (Genesis 1:27). De kerken kennen de spanningen en conflicten waarmee diversiteit gepaard kan gaan. In hun beste momenten, weten de kerken deze conflicten te overstijgen, omdat ze beseffen dat wat hen verbindt sterker is dan wat hen scheidt.

Robotisering

ethische vragen

Computers worden steeds sneller en 'slimmer'. Daardoor wordt bij allerlei wetenschappelijk onderzoek forse vooruitgang geboekt. Bij een aantal ontwikkelingen zijn er ethische vragen. Daarbij komt dat zelfs minder intelligente computers mensen die aanvankelijk het werk deden overbodig maken.

Jan Smit uit IJsselmuiden heeft daar mee te maken. Hij is door de rijksoverheid gevraagd om in beeld te brengen wat de personele consequenties zijn van voortgaande digitalisering bij concrete bedrijfssectoren. Mensen met MBO- zijn minder in trek, het beperkte aantal banen dat blijft is voor MBO+, aldus de verkenner. De digitale ontwikkeling hoeft wat hem betreft niet per se negatief te zijn. Neem de zelfrijdende auto. Allerlei technologiebedrijven en autofabrikanten werken aan zelfrijdende auto's. Onduidelijk is wanneer ze volledig zelfstandig over de weg rijden, 2020 (Tesla) of 2040 (Adviesbureau McKinsey). 'Veel ongelukken zijn nu het gevolg van onoplettendheid of vermoeidheid van de bestuurder. De computer in zelfrijdende auto's wordt nooit moe en let altijd op. Men verwacht, dat bij zelfrijdende auto's veel minder ongelukken zullen plaatsvinden', aldus Jan Smit.

Maar, stel je voor dat je op een smalle weg rijdt en dat er plots een kind de rijbaan op rent. Je kunt niet echt uitwijken. Wat moet de computer beslissen? Om de computer

Robotiseren

in dit soort situaties te laten kiezen, probeert men de computer te programmeren met ethiek. Maar kunnen we alle regels in ethisch verantwoorde keuzen vervatten? En wie bepaalt dat? Hier stuit je op grenzen van wat je je ethisch kunt voorstellen.

Zo zijn er meer voorbeelden. De vredesbeweging zet zich in om digitalisering van de oorlog te voorkomen. Je komt anders voor vragen te staan als: Mag de robot zelf beslissen wanneer hij wel of niet wil schieten? Er zijn zelfs experimenten gedaan waarbij de hersenen van lerende piloten met computerinformatie werden gestimuleerd met de hersengolfpatronen van ervaren piloten. De aspirant-piloten leerden ongeveer dertig procent sneller!

Terug naar de eenvoudige robot, die productieprocessen sneller laat verlopen en die op den duur goedkoper is dan mensen die het werk uitvoeren. Bij een bedrijfs onderdeel van de overheid becijferde men dat het aantal werknemers van 5000 terug zou kunnen naar ongeveer 2000 mensen. Een vraag voor de samenleving is dan wel hoe je 3000 mensen die overbodig zijn in hun baan recht kunt doen in hun leven.

Om rechtvaardigheid

Heer, geef ons een goede spijsvertering
en ook iets om te verteren.
Geef ons gezondheid van lichaam
en de wijsheid om ervoor te zorgen zoals het hoort.
Geef onze ziel een beetje heiligheid
opdat wij nooit de droom van goedheid verliezen.
Maak dat wij ons niet door de zonde laten afschrikken
maar de middelen vinden om de orde te herstellen.
Geef ons een geest die zich nooit verveelt
die niet mort en zich niet laat verleiden tot geklaag.
Laat niet toe dat wij ons te veel bezighouden met onszelf.
Geef ons zin voor humor, Heer,
en de genade om scherts te verstaan,
opdat wij op aarde wat geluk kennen
en er geven aan anderen,
Amen.

Thomas More

O God, geef ons de moed
in verzet te komen
wanneer mensen bekneld raken
en de samenleving aangetast wordt
door wat niet te rechtvaardigen is;
help ons vol te houden
dat armoede onrecht is
en dat wij allen verarmen
als mensen onder ons tekort komen;
breng ons te binnen
dat gerechtigheid een prijs heeft
en dat van ons gevraagd wordt
die prijs ook te betalen.

Dienstboek van de Protestantse Kerk

Produceren

Er lijkt geen dag voorbij te kunnen gaan zonder dat het BBP ter sprake komt: het Bruto Binnenlands Product. Je zou soms vergeten dat dit begrip een relatief korte geschiedenis heeft.

Het BBP heeft zijn herkomst in de jaren dertig van de 20e eeuw. Het begrip Bruto Nationaal Product (BNP) werd toen in de Verenigde Staten geïntroduceerd om de vooreringen van het herstel van de economie na de Grote Depressie beter in de gaten te kunnen houden.

Twintig jaar later, na de Tweede Wereldoorlog, stonden tal van landen voor de taak om hun economieën weer op te bouwen en hadden een maatstaf nodig om hun vooruitgang aan af te meten. De index waartoe toen werd besloten was het BNP, gedefinieerd als de marktwaarde van alle goederen en diensten die in een jaar geproduceerd werden door de arbeid en de productiefactoren die eigendom zijn van de burgers en de overheid van een land. Het leidde tot een volledig en internationaal vergelijkbaar systeem van nationale rekeningen.

Bruto Binnenlands Product

van oplossing naar probleem

In het BBP, dat van het BNP is afgeleid en in de loop van de jaren zeventig van de vorige eeuw de standaardmaatstaf werd, wordt de productie gedefinieerd op basis van geografische locatie in plaats van eigendom. Aanvankelijk komt het BBP dus voort uit het zoeken van een oplossing met het oog op het opstellen van transparante financieel-economische rekeningen.

Maar van een oplossing lijkt het zich tot probleem te hebben ontwikkeld, nu het ons denken over welvaart beheerst en beperkt. Want volgens het BBP als welvaartsmeter gaat het ons 'goed' wanneer er sprake is van economische groei in de zin van de toename van de totale financieel-economische waarde van via de markt verhandelde goederen en diensten. De aanname daarbij is dat al die geldwaarden gelijkwaardig zijn.

Daarnaast registreert het niet de verdeling van die goederen en diensten over een bevolking. Sociale en ecologische schade van productie en consumptie blijven ook buiten beeld. Diensten die buiten de markt om gaan, als bijvoorbeeld vrijwilligerswerk, mantelzorg of activiteiten in het kader van vrije tijd als huishoudelijk werk en zorg en aandacht voor kinderen, worden door het BBP ook genegeerd. Vanuit het BBP is werk alleen in beeld als betaald werk!

Mondiale blik

niet zonder brood,
maar niet van brood alleen

De oecumenische beweging is mede voortgekomen uit het verlangen om vanuit het christelijk geloof als kerken een bijdrage te leveren aan het lenigen van nood en het werken aan een rechtvaardige samenleving. Opvallend in de debatten die plaatsvonden is dat het belang van een materiële bestaansbasis werd onderkend, maar dat dit werd ingebed in een veel breder perspectief. Zo valt in de verklaring van de oecumenische conferentie voor kerk en samenleving in Oxford in 1937 te lezen: 'Het geldende productiesysteem heeft de zucht naar bezit versterkt en een valse waardering van economisch en sociaal succes doen verstaan.'

En: 'Op de Kerk rust de verantwoordelijkheid op te komen voor de juiste verhouding tussen geestelijke en stoffelijke goederen. De mens kan niet leven zonder brood, maar hij kan ook niet leven van brood alleen. Menselijke rijkdom bestaat in gemeenschap met God en in Hem met onze naaste.' Een van de geestelijke vragen is: wat voor type samenleving streven we na? Een samenleving met grote sociaal-economische verschillen, met armoede en bestaanonzekerheid is in strijd met een goede samenleving. Dat ondermijnt de menselijke gemeenschap. Dankzij de wereldwijde ontmoetingen tussen christenen is ook steeds meer het inzicht gegroeid dat een mondiale blik nodig is. De vraag naar welvaart in het Wes-

Fietsen

ten mag dan ook niet losgemaakt worden van de vraag hoe deze zich verhoudt tot de armoede in de wereld.

Nog een bijkomend punt is het ecologisch vraagstuk. De prioriteitstelling is deze: materiële welvaartsvergroting van niet-armen is ondergeschikt aan armoedebestrijding en het behoud van het milieu. Werk, betaald en onbetaald, moeten in dit licht gezien worden. Meer nadruk is nodig op arbeid die bijdraagt aan het in stand houden van het voortbestaan van het leven van mensen, dieren, planten en aan de kwaliteit van het leven. 'Zorgarbeid', betaald en onbetaald, is daarom van eminent belang. In de oecumenische discussie zijn fundamentele theologische gezichtspunten geformuleerd: gerechtigheid (voorrang voor de armen, het belang van de gemeenschap), participatie (het kunnen deelnemen van mensen aan de samenleving), vrede en heelheid van de schepping. Deze gaan als zodanig al jaren mee, maar blijven onverminderd van belang. Zij bieden een belangrijke oriëntatie voor elke samenleving en politiek.

Herman Noordegraaf

Armoede als signaal

Hoe erg is het de kleren van je broertje of zusje af te dragen? Hoe erg is het om op straat te voetballen en geen geld te hebben om je aan te sluiten bij een voetbalvereniging? Herman Noordegraaf, hoogleraar diaconaat aan de Protestantse Theologische Universiteit, reageert.

Rood staan op de lopende rekening tegen het einde van de maand. Is dat armoede?

Herman Noordegraaf: Ja, dat zou ik armoede willen noemen. Zeker als die situatie terugkeert. Aan het einde van hun geld hebben mensen dan nog een stuk maand over.'

Hoe zou u armoede definiëren?

'Er is sprake van armoede als je door gebrek aan geld niet volwaardig aan deze samenleving kunt deelnemen, als je voortdurend moet denken: Hoe kan ik rondkomen? Elke dag weer. Dat je kinderen niet mee kunnen doen aan allerlei activiteiten. Je leeft wel in een samenleving, maar je hoort er niet echt bij. Er is sprake van armoede als er sprake is van uitsluiting.'

Hoe groot is de groep van mensen die in armoede leven?

'Volgens officiële cijfers gaat het om tien procent van de bevolking. Het aantal is na 2008 sterk gestegen. Nu stabiliseert het cijfer weer wat.'

In een recent rapport van het Sociaal Cultureel Planbureau gaat het over chronische armoede. Wat bedoelen ze daarmee?

'Aanvankelijk keken we vooral naar mensen die in armoede leven. Het Sociaal Cultureel Planbureau heeft nu duidelijk gemaakt dat er veel mensen zijn die na verloop van enige tijd terugkeren in de armoede. Het gaat om veertig procent van de mensen.'

Hoe komen mensen in de armoede terecht? Zijn het psychologische factoren of denkt u eerder aan maatschappelijke factoren?

'Ik denk dat het om een structureel probleem gaat, over hoe we de samenleving hebben ingericht. Mensen die laag geschoold zijn krijgen het steeds moeilijker. De loonsverhoging is beperkt. Als je geen diploma hebt, kan je nergens terecht. Weer andere mensen hebben te maken met een echtscheiding. Je komt nogal wat alleenstaande vrouwen tegen met kinderen die van een uitkering moeten leven. Een groeiende groep zzp-ers heeft het lastig. De hele arbeidsmarkt is gericht op flexibiliteit. Daar zit de factor van onzekerheid in en van geen pensioenopbouw en van problemen bij ziekte. De premies voor de verzekeringen zijn heel hoog.'

Bedelen

Een belangrijk markeringspunt is 1965 toen de Algemene Bijstandswet (ABW) werd aangenomen. Ziet u dat als een belangrijke ontwikkeling? En waar zitten we nu ongeveer?

'De invoering van de ABW was een sluitstuk in het geheel van sociale verzekeringen. Daarachter zat de gedachte: De gemeenschap garandeert aan mensen een fatsoenlijk bestaansminimum als ze er zelf niet in kunnen voorzien. Het is een recht. Zoals Klompé zei: 'Mensen moeten met opgeheven hoofd door de samenleving kunnen gaan.' Er zijn grote gaten gevallen in het stelsel van sociale zekerheid. We maken de pretentie als samenleving niet langer waar dat we mensen kunnen vrijwaren van armoede en gebrek.'

De kerken hebben onlangs een knooppunt Kerken en Armoede opgericht. Is dat belangrijk?

'Jazeker. We hebben dat gemerkt bij de kerkelijke inzet tegen armoede in de jaren zeventig van de vorige eeuw. Naar onze ervaring is het besef ontzettend belangrijk dat mensen niet de enigen zijn die zich inspannen voor de armen. Ze willen zich onderdeel

weten van een grotere beweging. En ze willen – een volgend punt – van elkaar leren.'

U hebt het in één van uw lezingen over 'empowerment en enabling'. Heeft dat hiermee te maken?

'Het is een gouden regeling voor kerken dat je niet moet kijken alleen naar wat mensen niet kunnen, maar ook naar wat ze wel kunnen. Je probeert mensen te steunen in hun zelfstandig opereren in de samenleving.'

Hoe ziet u zelf de gewenste ontwikkelingen? Moeten we tot andere verdelingen van het werk komen? Kunnen we het oude systeem handhaven of moet er een andere benadering komen?

'Als de trends zich doorzetten, zie je dat mensen aan de onderkant, die laag en ongeschoold werk verrichten, in de problemen komen. Ook steeds meer mensen in de middengroepen krijgen het krap. Dus het verdelingsvraagstuk moet op tafel. Dat je heel gericht mensen met een psychische aandoening helpt en zorgt dat mensen met een minimumuitkering volwaardig kunnen deelnemen. Dat is een andere manier van denken en een andere verdeling. Dat is niet even een knopje omdraaien.'

Wij bidden u

Geef mij, goede Jezus, Uw genade:
Laat die mij begeleiden bij mijn arbeid,
ook bij mij blijven tot aan het einde toe.
Sta mij toe altijd dat te verlangen
en te willen wat voor U

het meest aanvaardbaar is
en wat U het meest behaagt.

Laat uw wil mijn wil zijn
en mijn wil de Uwe altijd volgen
en daarmee volkomen één zijn.

Laat mijn willen en niet-willen
hetzelfde zijn als bij U.

Geef mij boven alles wat ik verlang,
tot rust te komen in U
en laat mijn hart in U de vrede vinden.
Gij zijt de ware vrede voor het hart;
Gij de enige rust.

Thomas a Kempis

God, uw hart gaat uit naar alle mensen;
in Jezus Messias laat Gij zien
hoe wij ons kunnen inzetten
voor de rechten van ieder mens,
vooral van kleinen en kwetsbaren.

Wij bidden U:

beweeg ons met alle mensen om te gaan
als broeders en zusters
en laat in onze gemeenschap merktbaar worden
dat Gij de verborgen Aanwezige zijt
als wij ons kring niet sluiten,
maar ieder gezicht in ons midden welkom heten,
zoals Jezus, uw Zoon, onze Broeder en Heer,
Amen.

Werkgroep voor Liturgie Heeswijk

Bagage dragen

Jij die kwetsbaar bent in mensen
jij die je laat raken
door wat onze aarde wordt aangedaan
Jij die zoekt naar mensen
met een hart voor gerechtigheid
wil mij bewaren
als ik de strijd moe word
houd in mij levend
de woede om wat misgaat
laat in mij de hoop brandend blijven
houd mij in beweging
in mijn zoeken naar wegen
en laat me nooit berusten
in afbraak en vernietiging,
dat het leven zelf mij
door alles heen lief mag blijven.

Paul Bruggeman en Gerard Zuidberg